

Aby peníze dávaly smysl: Rozhovor s ekologickou ekonomkou Evou Fraňkovou

30.8.2013

Evě Fraňkové z Masarykovy univerzity v Brně se při rozhovoru, navzdory relativně časně ranní hodině, podařilo vytrhnout mě na chvíli z mentálního autopilota, ve kterém většina z nás prožívá svou každodennost. Exoticky znějící koncepty, jako je udržitelný nerůst, kampelička, materiálně-energetický průtok, najednou, vysvětleny jejími ústy, začaly dávat naprostý smysl. Odešla jsem přesvědčena o tom, že je nejvyšší čas na nastolení alternativy.

Jste v organizačním týmu připravujícím konferenci, „...Aby peníze dávaly smysl“, která se bude konat v září letošního roku v Brně. Jak a proč vznikl nápad tuto akci uspořádat?

Snaha přemýšlet, jak jinak by mohl fungovat peněžní systém, už je dlouhodobá, není to žádný výkvět posledních měsíců. Zastánci peněžních alternativ se často odkazují například k myšlenkám Silvio Gesella – na jejichž základě byl ve Švýcarsku ve třicátých letech vytvořen systém alternativní měny WIR, která funguje dodnes. Když se člověk začne zajímat o to, jak současný peněžní systém funguje, je podle mě vlastně těžké nedospět k závěru, že je potřeba ho změnit. My vycházíme z různých perspektiv, v organizačním týmu konference je například Stanislav Kutáček, který vystudoval ekonomii na Ekonomicko-správní fakultě Masarykovy Univerzity v Brně, a teď pracuje v Ekologickém právním servisu, Naďa Johanisová, která učí na Katedře environmentálních studií FSS MU ekologickou ekonomii, absolventka environmentálních studií Nikola Marková, já a pak další lidé, kteří se postupně nabalují. My už se dlouho známe a věnujeme se, široce řečeno, ekonomickým alternativám.

Konference je tedy jednou z aktivit, které zapadají do našich dlouhodobějších zájmů. Část našich aktivit běží pod Trastem pro ekonomiku a společnost, což je brněnská neziskovka, kterou založili Stanislav Kutáček, Naďa Johanisová a další. Každý rok organizujeme několikadenní diskusní seminář a už v roce 2011 byly jeho tématem peněžní alternativy, neboli různé nestandardní formy, jak peníze vytvářet, jak s nimi nakládat, jak je investovat. Stanislav Kutáček byl také před pár lety zapojený do jednání s německou etickou bankou GLS o tom, jestli by otevřela pobočku v České republice. To nakonec z různých technických a strategických důvodů nedopadlo, přijde nám ale, že nezářal čas, aby už i tady existovala možnost, kam člověk může peníze uložit či investovat, a zároveň z toho mít dobrý pocit. Zářijové konference se zúčastní zástupci různých etických bank z Evropy, aby se podělili o své zkušenosti se zakládáním a provozem takové instituce. Zároveň plánujeme půldenní workshop, kde dostanou možnost propojit se lidé z ČR, kteří o tématu etických financí nejen přemýšlejí, ale jsou ochotní věnovat mu i svůj čas a něco začít iniciovat „navážno.“

Co si je možné představit pod pojmem etická banka?

Na celosvětové úrovni existuje aliance etických bank (Global Alliance for Banking on Values), která lobuje za legislativní změny v této oblasti, dochází v rámci ní k výměně zkušeností a podobně. Alternativa je vždy reakcí na určitý problém. Kritizovaný bývá zejména způsob, jakým peníze v současném systému vznikají – že vznikají formou dluhu, tvoří je komerční banky a zisk z vytvoření peněz a jejich půjčování s úrokem jde do soukromého sektoru. Banky se většinou snaží maximalizovat svůj zisk, kritériem pro směřování investic tedy není jejich smysluplnost, ale krátkodobá vysoká návratnost, často za cenu vysokého rizika nebo podpory eticky sporných odvětví. Přitom není důvod, aby peníze nevydával stát a nefinancoval ze souvisejících příjmů nějaké veřejné služby. Takže jeden problém je, kde se peníze berou. Druhým je úrok a velká míra zadlužení, která v současném systému vzniká, a související environmentální i sociální dopady. Velká část etických bank je proto bezúročných nebo se snaží úrok regulovat. Pak je tady ještě lokální rozměr financí. Současný systém je globálně propojený a velmi odpojený od konkrétních věcí, na které peníze jdou. Lidé dají prostě peníze do banky, a i kdyby je nakrásně zajímalo, co se s nimi děje, je velmi těžké to zjistit. V zásadě jsou peníze velmi často používány na spekulace, a jak jsem říkala, investice jsou motivovány hlavně krátkodobým ziskem. Etické banky se snaží o transparentnost, co se týká nakládání s vloženými penězi. Mají například specifické oblasti, do kterých výlučně investují, podporují do značné míry místní či regionální podniky, které se snaží o environmentálně i sociálně udržitelné fungování. Existují i banky družstevní, což znamená, že fungují pro své členy a členky, kteří jsou zároveň klientelou. Tito lidé spoří a zároveň si z toho stejného balíku půjčují. Celé to funguje na vzájemné důvěře. Případné zisky jsou vkládány zpátky do komunitních projektů. Etické bankovníctví tedy zohledňuje sociální a environmentální rozměry zacházení s penězi a snaží se fungovat na demokratických principech.

V ČR zatím etická banka neexistuje?

Pokud vím, tak ne. Maximálně jsou zaváděny etické kodexy, kde se banka zaváže, že peníze svěřené do určitého fondu nebude investovat například do obchodu se zbraněmi nebo geneticky modifikovanými organizmy. V devadesátých letech minulého století tady byla vlna vzniku či obnovy kempeliček – družstevních spořitelních institucí, které měly lokální rozměr a v některých případech i explicitní etické cíle. Bohužel – vinou nedostatečně nastavené legislativy a toho, že část lidí využilo kempeličky jako tunel, jich většina zanikla, a koncept družstevního bankovníctví se zdiskreditoval. Přežilo jenom pár, které se v určitou chvíli dostaly pod dohled České národní banky jako regulačního orgánu. Ta na ně uplatňuje velmi přísná pravidla obdobná těm pro ostatní banky. Zvýšily se tak požadavky na základní kapitál, na jištění vkladů, na software, který používají. Žádná z kempeliček nakonec nepřežila v té formě nebo s tím étosem, se kterým byla založena. A založit novou bankovní instituci je v současné době extrémně komplikované, protože si ČR nevyjednala výjimku z legislativy EU, která stanovuje její minimální kapitál. Ten je v současnosti úplně mimo možnosti místní skupiny lidí, kteří by si chtěli takovou instituci založit. Třeba Polsko tu výjimku vyjednanou má, takže tam je situace v tomto ohledu lepší.

Banky ale nejsou jediným místem, kam lze peníze uložit. Peníze je možné dát přímo na nějaký smysluplný účel. Teď se třeba rozjíždí tzv. crowdfunding, v rámci kterého je možné peníze dát na konkrétní tvůrčí, umělecké projekty. Hezkým crowdfunding projektem byla také iniciativa „Přiveď ovečku do valašské krajiny“. Peníze je možné dlouhodobě investovat. V rámci projektu komunitního financování se nedávno vybíraly peníze na zpracovnu biomasa v Sasově na Vysočině. Farma zřídila transparentní účet, představila svůj projekt a informaci o tom, kolik peněz na začátek potřebuje, a peníze (přibližně 2,7 milionů Kč) se jim během pár měsíců podařilo vybrat. Až se zpracovna biomasa rozjede, lidé si budou moci vybrat svoji investici ve formě produkce biofarmy, případně později dostanou zbytek zpátky v penězích. Jde o to, že určitá skupina lidí podpoří něco, co si myslí, že by se mělo uskutečnit, ale z konvenčních zdrojů na to nejsou peníze – půjčku nelze získat nebo o ní vzhledem k podmínkám ani není zájem. Je tedy spousta možností, co s penězi dělat, a nemusíme je nutně hledat v rámci standardního bankovního sektoru.

Je možné v ČR zajistit, aby s mými financemi bylo nakládáno eticky? Lze v tomto směru jmenovat (a popsat) nějaké funkční příklady dobré praxe ze zahraničí?

Asi nejnámějším příkladem je švédská etická banka JAK, která je bezúročná, ovšem platí se poplatky za vedení účtu. Má hodně dlouhou tradici a je to klasický modelový případ. V Itálii je Banca Etica, v Německu je GLS Bank, zástupci všech těchto bank přijdou na naši konferenci. Ve většině západních zemí nějaké etické banky jsou. Nedávno proběhla i českými médii zajímavá zpráva o malé záložně v německé vesnici Gammesfeld, kterou provozuje a řídí de facto jeden člověk – pan Breiter. Má židli, stůl a psací stroj, donedávna neměl ani počítač – a řídí banku. Byli jsme se u něj podívat a natočit rozhovor – záložna má krom paní na úklid opravdu jen jednoho zaměstnance, pan Breiter obsluhuje všechny osobně, služby poskytuje hlavně obyvatelům Gammesfeldu a několika okolních vesnic.

Dále existují i iniciativy lokálních měn – vytváření vlastních peněz, které fungují paralelně s oficiální měnou. Dokonce si v některých případech mohou lidé v lokální měně i spořit, půjčovat a platit kartou. V Německu je až padesát takových iniciativ, další jsou například ve Velké Británii či Španělsku, v Maďarsku je na iniciativy místních měn napojena etická banka.

V Británii existuje také zajímavý model komunitního investování. Do legislativy se tam podařilo prosadit dvě specifické právní formy, které u nás zatím neexistují. Jednou je tzv. Community Interest Company (tedy podnik v zájmu komunity), druhou tzv. Industrial and Provident Society (IPS) – právní forma vytvořená specificky pro potřeby třetího sektoru, pro sociální podniky. Jde o podniky, které vyvíjejí ekonomické aktivity, ale zároveň mají explicitní etické cíle zaměřené na potřeby komunity, a často se snaží rozvíjet právě modely komunitního financování. Sama jsem pracovala půl roku v jedné organizaci na podporu IPS ve Velké Británii. IPS vznikne tak, že skupina lidí dá dohromady nějaký projekt – např. otevření obchodu s místními potravinami, postavení nízkoenergetických domů apod., spočítají potřebné náklady a vyhlásí, že lidé mohou do daného podniku investovat peníze. Ti nakoupí podíly, a stanou se tak spoluvlastníky s právem spolurozhodování. S podíly nelze obchodovat, pokud chce člověk dostat svůj podíl zpět, odkoupí ho zpátky sama organizace. To znemožňuje spekulace. IPS většinou negarantuje žádné nebo jen

nízké výnosy z podílů, jde tedy spíše o způsob podpory něčeho smysluplného. Podílníci jsou často zároveň zákazníci, nemají tedy motivaci vytvářet zisk, ale spíš zajistit, aby daná věc dobře fungovala za přiměřenou cenu.

Některé české příklady jsem zmínila už před chvílí, dalším je třeba Svaz ekologických zemědělců PRO-BIO, který poskytuje svým členům bezúročné půjčky. Nový občanský zákoník, který by měl platit od příštího roku, také zavádí novou právní formu tzv. sociálního družstva, které by mělo naplňovat družstevní principy včetně demokratického rozhodování, naplňování potřeb místní komunity a dalších. Uvidíme tedy, jak se podaří tyto principy uvést do praxe. Už teď existuje v ČR přes sto sociálních podniků, které ale v současné době nemají žádné legislativní ukotvení.

Jak do systému etičtějšího nastavení finančních systémů a toků zapadá problematika genderu, popřípadě rovných příležitostí obecně?

Z mého pohledu genderová problematika více vyvstává v jiných zemích, kde je nerovnost ještě daleko výraznější než tady. Typickým příkladem je Indie, kde je časté, že žena nevlastní majetek, nemá vlastní zdroj příjmu, resp. nemůže formálně vlastnit peníze či na ně nemá žádný nárok. Realizují se tam projekty podpory místního zemědělství a je snaha přes ně podporovat komunitní rozvoj. V rámci jednoho takového projektu se ptali žen, co by jim nejvíce pomohlo. Dozvěděli se, že největším problémem je pro ně absence přístupu k penězům a fakt, že plně závisí na muži, co s penězi udělá. Ten je bohužel ne vždy věnuje na potřeby domácnosti. Místní nezisková organizace proto pro ženy založila něco jako kampeličku, místní spořicí a úvěrové družstvo. Do projektu se podařilo zapojit široký okruh lidí a postupně i nashromáždit velké množství kapitálu, i když ženy zpočátku spořily malinkaté částky. Dnes si mohou z tohoto kapitálu půjčovat, peníze mohou být použity na financování komunitních aktivit a podobně.

Je však možné mluvit i o obecnějších genderově laděných myšlenkách v rámci ekologické ekonomie. Podle ní představuje peněžní ekonomika jen jednu specifickou oblast z mnohem širší škále ekonomických činností. V tržní sféře jsou penězi oceněny zejména produkční činnosti, které typicky zastávají muži, zatímco ty reprodukční, často vykonávané spíše ženami, peněžně oceněny nejsou. Ve chvíli, kdy mainstreamová ekonomie redukuje ekonomiku jenom na peněžní, tržní sektor, práce v domácnosti a péče o jiné lidi je neviditelná a marginalizovaná. V tomto směru mohu doporučit práci ekologických ekonomek Margrit Kennedy či Mary Mellor (jejíž přednášky lze poslouchat i na YouTube). Jeden z nedávných výzkumů, který proběhl v Katalánsku k otázce využití času ukázal, že dokonce i dnes, kdy ve Španělsku došlo k velké emancipaci žen, ještě stále žena domácnosti věnuje průměrně o hodinu a půl více času denně než muž, přičemž její pracovní vytížení v placeném sektoru je srovnatelné.

Na druhou stranu se dnes hodně mluví o procesu komodifikace pečovatelské práce a práce v domácnosti, tedy dříve soukromých, nepeněžních sfér. Diskutuje se o tom, že začínají podléhat tržní logice – na hlídání dětí se zaplatí někdo cizí, na úklid se najme někdo další... Já jsem dost skeptická k tomu, že ve chvíli, kdy domácí práce bude peněžně oceněná, bude oceněná i společensky. Samo o sobě to těžko změní vzorce chování v rodině a společnosti. Z mého pohledu je důležité proměňovat naše základní vzorce chápání ekonomiky, a také peněz.

Jedním z témat, kterým se ve své práci zabýváte, je i (pro mě úplně nový) koncept „udržitelného nerůstu“. Mohla byste nám prosím osvětlit, o co jde?

Současný systém je závislý na růstu, což zčásti plyne z toho, jak vznikají peníze v komerčních bankách. Pokud se snažíme přemýšlet o dlouhodobé environmentální udržitelnosti, sociální spravedlnosti, rovnosti či alespoň jisté souměřitelnosti v přístupu ke zdrojům a materiálnímu zabezpečení, autonomii různých skupin lidí a kulturních okruhů v politické rovině, dojdeme k závěru, že současný socioekonomický systém v zemích globálního Severu prostě spotřebovává příliš. Koncept nerůstu, kromě jiného, kritizuje indikátor HDP, což je peněžní ukazatel tržně proběhlých transakcí v daných ekonomikách. Říká, že peněžní objem ekonomiky jako ukazatel životní úrovně té které společnosti nestačí, že jsou i jiné věci, které tvoří pocit životní spokojenosti. Tvrdí, že je zásadní dívat se také na fyzické indikátory, na množství přírodních zdrojů, které se těží, přetvoří na výrobky a pak ve formě odpadků vyhodí nebo uskladní, často v zemích globálního Jihu.

Ekologická ekonomie vychází z přesvědčení, že ekonomika je závislá na společnosti a okolním ekosystému, a nemůže se z této závislosti vyvázat. Cokoliv děláme, čím uspokojujeme své potřeby, je závislé na materiálních a energetických „zdrojích“, tedy přírodě. Ať si vezmeme jakékoli indikátory udržitelnosti, je zřejmé, že objem materiálů a energie, který si v současné době z přírody bereme, ohrožuje základní ekosystémové funkce, na kterých závisíme, a je také na úkor jiných skupin lidí, zejména v zemích globálního Jihu. Pokud nechceme rezignovat na základní hodnoty, těžko lze dojít k jinému závěru, než že je třeba vlastní materiální spotřebu omezit. Hnutí nerůstu se snaží přemýšlet, jak by to mohlo vypadat – jak by mohla být nastavena ekonomika a společnost, aby se podařilo snížit její materiální a energetický průtok, a přitom jsme mohli žít spokojený život. Často slyším reakce, že nerůst už máme přece v Řecku a ve Španělsku, a že není o co stát. Ale v tom je obrovský rozdíl – v Řecku je stejně jako v dalších evropských zemích růstově nastavený systém, který je dočasně v recesi. Základní recept ekonomů i politiků pro Řecko je růst co možná nejrychleji opět „nastartovat“. Závislost na růstu přitom není jen ekonomická, ale také psychologická. Vlastně nejsme vůbec schopni připustit slovo pokles. Když ekonomické ukazatele typu HDP klesají, říká se tomu negativní růst.

Lidé často říkají, že nerůst je nepřírozený. Když si ale vezmeme biologické paralely, tak v některých chvílích je přirozený růst, ale v jiných je potřeba už nerůst, spíše zrát. Nerůst explicitně usiluje o koncept dlouhodobé dynamické rovnováhy (Herman Daly tomu říká „steady state economy“), o něco, co by nebylo statické, co by se vyvíjelo a kvalitativně proměňovalo, ale z hlediska materiální a energetické spotřeby by se pohybovalo okolo hladiny, která umožňuje obnovu ekosystémů a zároveň spravedlivý přístup ke zdrojům z hlediska různých skupin. Aby se ovšem materiálně-energetický průtok mohl ustálit na udržitelné hladině, je potřeba ho v zemích globálního Severu snížit. Zastánci nerůstu věří, že to není vize depresivní, ale naopak v mnoha ohledech nadějná.